

לשכת רב

הפקולטה למדעי היהדות
הקמפוס

דף שבו עי

פרשת אחרי מות - קדשים, תשס"ז
מספר 701מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

הגורלות בעבודת יום הכיפורים, לשם מה?*

בתחילת פרשתנו ניתן לאהרון ציווי לתת "על שני השעירם גורלות גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל" (טז:ח). תופעת הגורלות מתקשרת למושג המקריות שאנו מבקשים לבחון להלן. זהו המקום הראשון בתנ"ך שבו מופיעה המילה "גורל", אבל אין זה המקום האחרון. הגורל מופיע בעוד הרבה מקומות, והאירועים המפורסמים הם תהליך חלוקת הארץ לשבטים וסיפורו של יונה הנביא. חז"ל לומדים ומדגישים ששני השעירים שעמדו להגרלה היו דומים ושווים לחלוטין זה לזה הן במראה הן בגודל הן בצורה, ולא היה אפשר להבחין ביניהם או לזהות אחד מהם.¹ לגביהם יש מצווה מן התורה להשתמש בגורל. מעניין הוא תהליך ההגרלה: היו מביאים שני גורלות שווים בהחלט ומניחים אותם בקלפי (שגם היא חובה מן התורה). את הקלפי מניחים במזרח העזרה ומעמידים שני שעירים כשפניהם למערב ואחוריהם למזרח. לשם היה בא הכהן הגדול, הסגן מימינו וראש בית אב משמאלו, ושני השעירים לפניו – אחד לימינו ואחד לשמאלו. הכהן הגדול טרף בקלפי והעלה גורלות "כדי שלא יתכוון ויקח", כלומר שום תכנון או גורם אישי מסודר אינו יכול להשפיע על התוצאות. בחירת השעירים חייבת להיות מקרית לחלוטין, עד שנחלקו תנאים ואמוראים אם הגורל מעכב או שמא אינו אלא למצווה. ההלכה שנפסקה היא שהגורל מעכב: כל עבודת יום הכיפורים בטלה אם אין השעירים נבחרים על-פי הגורל. גם בספר הזוהר מודגשת חשיבות ההגרלה והחובה לקיימה לקביעת רצון ה'.

חז"ל הסיקו מסקנות חשובות מאוד מתוצאות ההגרלה. למשל, מסופר במסכת יומא (לט ע"ב) שבמשך ארבעים שנה שכיהן שמעון הצדיק, תמיד עלה הגורל של שעיר לה' בצד ימין – סימן שהעם הולך בדרכי ה'. אבל אחרי מותו היה הגורל עולה פעם בימין ופעם בשמאל, ובארבעים השנים האחרונות של הבית השני, שבהן היה עם ישראל בשפל המדרגה, עלה הגורל של השעיר לה' בצד שמאל תמיד.

מבחן סטטיסטי פשוט מראה שהיה לחז"ל על מה לסמוך כשהסיקו את מסקנותיהם. ואמנם ההסתברות שנקבל באקראי 40 פעמים רצופות תוצאה אחת שווה ל-2³⁹ – בערך 10¹². כדי להדגים כמה קטן המספר הזה נניח שכל יום הוא יום כיפור, והכהן הגדול מפיל את הגורל 1000 פעמים בכל יום ויום: הוא יזדקק לשלושה מיליון שנים כדי לקבל תוצאה אחת 40 פעמים רצופות. במבחנים סטטיסטיים שמתקבלת בהם הסתברות קטנה מ-0.05 (כלומר מידת מובהקות של 95%) נהוג לדחות את השערת המקריות המוחלטת, ויש להסיק שיש כאן "יד מכוננת".²

נראה שעבור חז"ל יש לאקראיות משמעות תיאולוגית ברורה. האקראיות היא מהות ההשגחה העליונה הנסתרת, וביהדות חשיבותה בכך שהיא מגלה לאדם את רצון הבורא או אמורה לגלות לאדם את הדרך שהוא צריך ללכת בה. האקראיות היא ההיפוך הגמור של הספק.

* מאמר זה נשען על מבוא לספרי גורלות ואקראיות ביהדות (בהכנה).

¹ ספרא, פרשת אחרי מות, פרשה ב; מסכת יומא סב ע"א.² עיינו במאמרי "תהליכים מקריים לפי תפיסת חז"ל", הגיון א (תשמ"ט), עמ' 31-38.

גם בעניין הגורלות בבחירת השעירים בעבודת יום הכיפורים, יש מסר ברור לאדם שעליו להסיר ממנו את כל היצר הרע שלו, את כל האידיאולוגיות המזויפות שחדרו ונכנסו אצלו במשך השנה. כל אלה רמוזים בשעיר לעזאזל שעלינו להשתחרר ממנו. גם אם שני השעירים דומים לחלוטין לכאורה, הרי בחירת השעיר שמצד שמאל על ידי הגרלה פירושה הודאה שיש לזרוק את כל השלילי הזה, ויש אפשרות לתשובה ולכפרה כיאה ליום הכיפורים. באותו אופן יש להקריב את השעיר השני לה' – כשהעם מסיק שאם הגורל של אותו השעיר הוא בצד ימין, הוא נמצא בדרך הנכונה. בזה חשיבותם הרבה של שני הגורלות ביום כיפור, אשר בהם מתבטא הקשר והיחס המיוחד בין הקב"ה לכהן הגדול, נציגו של עם ישראל.³

האקראיות מופיעה בכמה משמעויות בתנ"ך, כגון: מקרה, קרי, גורל, מזל, נחש, קסם. גם לגורל יש שמות רבים. למשל, מובא במדרש "ילקוט שמעוני" (פרשת בשלח רמז רסה):
ארבעה שמות נקראו לגורל: חלש, פור, גורל, חבל. ככולם לקו בני עשו, בחלש לקו עמלק, שנאמר: 'ויחלש יהושע' (שמ' יז:יג); בחבל עתידה ללקות מלכות רביעית, שנאמר (הושע יג:יג) 'חבלי יולדה יבאו לו'.

גם פעלים רבים נצמדים לגורל בכמה מקומות בתנ"ך: "הפיל", "השליך", "ידה", "ירה", "הטיל", "עלה", "יצא", "היה". רב-גונית זו של פעלים מצביעה על עושרו של הגורל ועל הופעתו הפעילה והעקרונית בכל תחומי החיים של האדם. הגורל כשם עצם מרמז במקרא על שליטה ועל הכוונה חד משמעית מבורא העולם.

עד היום אין הגדרה מדעית חד-משמעית למושג האקראיות. מאורע אקראי נחשב מאורע לא חשוב, שסיבתו אינה ברורה. בעולם המודרני נעלמה לגמרי הקדושה שבאקראיות. יש ענף במתמטיקה הנקרא תורת ההסתברות, ובו עוסקים בכמותיות של האקראיות, מפתחים אקסיומטיזציה (מערכת הגיונית) וחוקרים מושגים כמו מאורעות בלתי-תלויים, תהליכים סטוכסטיים (מקריים) ומשפטי גבול. למרות ההצלחות של תיאוריה זו לא נאמר דבר על המשמעות העמוקה של המקרה. במדעי המחשב מנסים לפתח אלגוריתמים המייצרים מספרים פסידו-אקראיים, אבל כוח היצירה של האדם אינו מסוגל לברוא אקראיות אמיתית. יצירת אקראיות דורשת רמה גבוהה של סיבוכיות ממה שידוע היום.

הגישה המיוחדת של חז"ל למאורעות האקראיים אינה מצטמצמת לתחום החשיבה והפילוסופיה בלבד אלא יש בה כדי להשפיע במידה ניכרת על התנהגות האדם בחיי היום יום. ההשפעה מתבטאת בהלכות הרבות הנוגעות להטלת גורל. אפשר לשער שבהשפעת התרבות המערבית שהיהדות ספגה במשך עשרות דורות אין הלכות אלו נפוצות היום בציבור הרחב.

למילה "גורל" בתנ"ך יש לכאורה כמה משמעויות. היא מציינת עצמים שעל פיהם ביקש האדם הכרעה או פתרון בשעת אי-ודאות (כגון בחלוקת הנחלות). משמעות אחרת היא מנת חלקו של אדם או דבר או מזלו, כמו שכתוב בספר דניאל: "ותעמד לג'לך לקן הימין" (יב:יג). לשתי משמעויות אלו קשר ברור: כשם שאי אפשר לדעת את תוצאות הטלת גורל, כך אין עתידו או גורלו של האדם ידועים, ואין הם ניתנים לחיזוי. אמנם אפשר לדון אם אכן אי אפשר לחזות את עתידו של אדם, אבל כאשר משתמשים בביטוי גורל, מתכוונים בידועין או שלא בידועין שתוצאות הפעולות מכילות גורם שהוא נעלם מהידיעה. היום מקובל לחשוב שאנחנו, בני המין האנושי, נתונים לא רק בידי המקרה או הגורל אלא אנחנו הגורל עצמו ממש. אין פירוש הדבר שאיננו שולטים ומשפיעים על מהלך חיינו. החירות קיימת תמיד, אלא שעלינו לתת למסלולה הקיומי (אקסיסטנציאלי) של החירות כיוון מסוים ומגמה נבחרת. למפרע אדם לא יראה בקורות אותו יד המקרה.

מנקודת ראות יהודית יש לאקראיות משמעות עמוקה, ושימושה משרת את חמש המטרות האלה:

1. לאפשר התערבות אלוקית במהלך ההיסטוריה של האנושות.
 2. להעביר מסרים בדבר התנהגות אדם או ציבור.
 3. להשאיר את הבחירה החופשית ביד האדם.
 4. לאפשר גיוון בתהליכי התחדשות והמשכיות החיים.
 5. למנוע תחזית תופעות טבע לטווח ארוך.
- אין הרעיונות האלה סותרים זה את זה. התרגום המעשי שלהם מתבטא במושג הגורל ובהלכות הרבות המקיפות מושג זה. נהוג לומר שהאמנות היא להפוך את הבלתי צפוי להכרחי, וכאן אוסיף שהגורל הוא "להפוך את ההכרחי לבלתי צפוי"!

פרופ' עלי מרצבך

³ אקראיות זו שהיא כה גלויה מזכירה גם את חג הפורים, ומובן שקשר זה בין יום הכיפורים לפורים ידוע.

המחלקה למתמטיקה